

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2019-20-2>

УДК 33:908(092)

Віктор Василенко як економіст і краєзнавець (до 180-річчя від дня народження)

Краснікова Оксана Миколаївна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Полтавської державної аграрної академії

Борисова Ірина Сергіївна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Полтавської державної аграрної академії

Krasnikova Oksana, Borisova Iryna
Poltava State Agrarian Academy

У статті проаналізовано основні соціально-економічні праці земського діяча, члена-кореспондента Полтавського сільськогосподарського товариства Віктора Івановича Василенка. Досліджено внесок Віктора Івановича Василенка у вивчення економічних основ Полтавського краю загалом та великих поміщицьких і дрібних селянсько-козацьких господарств зокрема. Доведено, наскільки це дає змогу незначний за обсягом характер дослідження, що згаданий автор розкрив особливості господарювання непривілейованих станів як на прикладі одного з регіонів Полтавщини (Кобеляцького повіту), так і в межах усієї губернії, розробив бізнес-план організації зразкового малоземельного господарства. Як у першому, так і в другому випадках показано, що В.І. Василенко проявив себе як послідовний захисник українського селянства, його мови, культури та землеробських традицій.

Ключові слова: Полтавщина, землеробство, селянство, сільськогосподарське товариство, Селянський банк, Дворянський банк.

Красникова О.Н., Борисова И.С. ВИКТОР ВАСИЛЕНКО КАК ЭКОНОМИСТ И КРАЕВЕД (К 180-ЛЕТИЮ ОТ ДНЯ РОЖДЕНИЯ)

В статье проанализированы основные социально-экономические труды земского деятеля, члена-корреспондента Полтавского сельскохозяйственного общества Виктора Ивановича Василенко. Исследован вклад Виктора Ивановича Василенко в изучение экономических основ Полтавского края в общем и больших помещичьих и мелких крестьянско-казацких хозяйств в частности. Доказано, насколько это позволяет незначительный по объему характер исследования, что упомянутый автор раскрыл особенности хозяйствования непривилегированных сословий как на примере одного из регионов Полтавщины (Кобелякского уезда), так и в пределах всей губернии, разработал бизнес-план организации образцового малоземельного хозяйства. Как в первом, так и во втором случаях показано, что В.И. Василенко проявил себя как последовательный защитник украинского крестьянства, его языка, культуры и земледельческих традиций.

Ключевые слова: Полтавщина, земледелие, крестьянство, сельскохозяйственное общество, Сельский банк, Дворянский банк.

Krasnikova Oksana, Borysova Iryna. VICTOR VASILENKO AS AN ECONOMIST AND LOCAL HISTORIAN (TO THE 180TH ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY)

In such subject area as the history of economy and economic thought, key value belongs to those individuals, due to whom the contemporaries have an impression of certain views on relevant issues related to the development of productive forces and, therefore, human progress. The late XIX and early XX when Ukrainian society was undergoing the transformation of market relations in accordance with the best international standards at the time, many well-known names with respectable university education appeared in the field of economic knowledge. However, it would be unfair to underestimate those who by their tireless work step by step accumulated the same knowledge to the best of their strengths and abilities. It was to this category of scientists that the son of a Cossack from Poltava region Viktor Ivanovych Vasylenko also belonged. Without special economic education over the material difficulties, he, alone, due to his persistence and natural abilities, has achieved remarkable success in studying the economy of Poltava region, which at that time had a pronounced agrarian trend of development. The paper used the following research methods: method of generalization, historical and logical methods. V.I. Vasylenko's sphere of scientific interests was rather broad, as evidenced by his numerous publications, around which at that time there

were sharp discussions. Among the most important in terms of their social significance, there was the so-called agrarian question, the main content of which was unfair from the point of view of the working peasantry distribution of land between non-privileged states on the one hand and landlords-nobles on the other. Occupying small positions in Poltava Provincial Zemstvo and its Statistical Bureau, V.I. Vasylenko was able to collect and summarize a large array of economic information. V.I. Vasylenko tried to protect the interests of the least privileged part of the Poltava village by criticizing those latifundists who, by renting all or a significant part of their agricultural land to land-poor and landless peasants and Cossacks, ruthlessly exploited this disenfranchised part of the inhabitants of the Poltava region, since the rent often deprived them of the opportunity to obtain the desired profit due to the necessity to pay for renting someone else's land too much. Analyzing V.I. Vasylenko's economic views, one cannot but mention in this regard his publication at the early XX century of a business plan for the creation of a model land-poor household, which was first in the Ukrainian economic thought. V.I. Vasylenko's economic studies were published both in Russian and Ukrainian languages. However, both in the first and the second case, they were accompanied, as a rule, by numerous old saws and proverbs, which made the analysis of one or other statistic data more attractive in terms of perception of the content of this text, which thus looked more convincing and better remembered. Thus, V.I. Vasylenko left a notable mark in the study of the economy and culture of the Poltava region.

Key words: Poltava, agriculture, peasantry, agricultural society, Village bank, Nobiliary bank.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Серед численних постатей знавців Полтавського краю гідне місце посідає Віктор Іванович Василенко, що народився в незаможній козацькій родині Золотоніського повіту Полтавської губернії 31 січня 1839 року (село Панське, тепер затоплене Кременчуцьким водосховищем). На превеликий жаль, про внесок цього дослідника, автора 9 книжок і понад сотень газетно-журнальних та енциклопедичних статей у вивчення історії мешканців міст і сіл Полтавщини навіть фахівцям гуманітарної сфери, не говорячи вже про широку громадськість, відомо не так вже й багато.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині про наукову спадщину Віктора Василенка допитливий читач може дізнатися практично лише з публікації знаного в наукових колах мистецтвознавця Віталія Ханка, який в «Архівному збірнику» на посвяту 90-ліття Полтавської вченої архівної комісії за 1993 рік опублікував оглядову статтю та список основних праць Віктора Василенка [19]. Є ще довідкові статті, вміщені свого часу у «Большой энциклопеди» (Санкт-Петербург, 1901 рік, том 4) та всесвітньо відомому енциклопедичному словнику Ф.А. Брокгауза та І.А. Ефрона (Санкт-Петербург, 1905 рік, додатковий том 1). Невеликі замітки про полтавського краєзнавця в рік його смерті подали економіст полтавського земства Яків Імшенецький [8] та історик Лев Падалка [13]. В радянські часи Віктора Василенка згадала лише «Радянська історична енциклопедія» [9]. Після 1991 року відповідну інформацію знаходимо в перевиданій у Львові «Енциклопедії українознавства» [7] та «Полтавській енциклопедії» за 2015 рік [20]. Доводиться з жалем констатувати, що редакційна колегія новітньої «Енциклопедії історії України» з невідомих причин

обійшла своєю увагою постать такого непересячного вченого з Полтавщини, яким був Віктор Іванович Василенко [6].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є з'ясування внеску Віктора Івановича Василенка у вивчення економічних основ Полтавського краю загалом та великих поміщицьких і дрібних селянсько-козацьких господарств зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати дослідження базуються як на економічних за своїм характером монографічних працях В.І. Василенка [1–5], так і на його діяльності як члена-кореспондента Полтавського товариства сільського господарства [14–18]. Особливістю статті цього науковця було те, що він не мав університетської освіти, досягнувши форму, зміст та основні принципи дослідницької діяльності в галузі соціально-економічних аспектів суспільного буття українського селянства завдяки наполегливості, розуму, літературним здібностям та патріотизму. Досить показовою щодо цього є його основна соціально-економічна праця, відома як «Хозяйственно-экономический обзор Кобелякского уезда», у якій автор відтворив умови господарювання всіх основних соціальних груп суб'єктів підприємницької діяльності в одному з регіонів Полтавської губернії. Працюючи на різних посадах в органах державної влади та земського самоврядування, В.І. Василенко дійшов висновку, що Кобеляцький повіт якнайкраще ілюструє загальну ситуацію з організацією сільськогосподарського виробництва на Полтавщині після скасування у 1861 році кріпосного права та інших реформ аграрного сектору економіки країни. У цьому повіті були представлені всі типи господарств: від землеволодіння менше 0,5 десятини до латифундацій у 3 000 й

більше десятин. Під час дослідження автор встановив, що 54,0% усіх сільськогосподарських угідь Кобеляцького повіту належали тим представникам привілейованих станів, хто мав у своєму розпорядженні 3 000 й більше десятин землі. Причому 6,8% суб'єктів господарювання зовсім не мали землі, а в 16,9% не було орних угідь. Загалом же 75,2% селян та козаків Кобеляччини мали не достатню для забезпечення найелементарніших потреб своєї родини земельну площу, яка, на думку В.І. Василенка, повинна була складатися не менше як з 6 десятин посіву за середнього врожаю в 40 пудів з десятини [1, с. 27]. Знаючи про те, що для нормального господарювання хліборобу потрібна не лише земля, але й робоча худоба, дослідник підрахував, що майже половина сільських станів (49,8%) у своєму розпорядженні її не мали [1, с. 31]. Їм доводилось тяжкою працею заробляти собі на життя, хоча заробітна плата у наймитів була мізерною: чоловік під час весняно-польових робіт протягом 1889–1893 років міг розраховувати на поденну плату у межах 23–32 копійок, а жінка – від 17 до 21 копійок. Найбільше наймит міг заробити під час жнив, а саме від 47 до 71 копійок. Винятком щодо цього став 1893 рік, коли чоловік під час жнив у середньому отримував 1 руб. 66 коп. за весь світловий день. Частина сільського пролетаріату й напівпролетаріату наймалась на місяць, півроку або навіть рік. В такому разі помісячна заробітна плата наймита під час весняно-польових робіт становила в середньому від 4 до 6 руб., а під час жнив – від 9 до 11 руб. Жінки, як правило, отримували на 20–30% менше [1, с. 108]. На зароблені кошти можна було купити не так вже й багато. Так, наприклад, на початку ХХ ст. курку на базарі можна було купити за 55 коп., качку – за 60 коп., гуску – за 110 коп. Вартість вівці становила 6 руб., а худой свині – 18 руб. [12, с. 167, 184]. Крім того, потрібно було заплатити певні податки та купити найнеобхідніше, зокрема сіль, гас для освітлення домівки, сірники чи деякі інші фабричні вироби.

Для з'ясування перспектив подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва в окремо взятому регіоні, яким був Кобеляцький повіт, В.І. Василенко проаналізував динаміку торгівлі земельними угіддями протягом десяти пореформених літ (1869–1878 роки). Виявилось, що весь цей час основними продавцями землі були дворяни й чиновники високих рангів: з 20 222 десятин, виставлених на ринок, ними було продано

14 095 десятин, що склало 69,7% усіх продаж. Друге місце посідали козакам, які, на відміну від колишніх поміщицьких селян, завжди користувались правом продажу належних їм угідь. Цією категорією сільських станів було продано 3 676 десятин, або 18,2%. Названі щойно дві категорії землевласників лідирували й серед покупців, запропонованих різними станами земельних угідь: дворяни й чиновники купили 9 626 десятин (47,6%), тоді як козаки – 5 946 десятин (29,4%). Порівнюючи статистику купівлі-продажу згаданих категорій землевласників, В.І. Василенко дійшов цілком обґрунтованого висновку, що привілейовані стани на 4 469 десятин продали більше, ніж купили, тоді як козаки, навпаки, купили на 2 270 десятин більше, ніж продали [1, с. 135]. Отже, на думку В.І. Василенка, змагання між великим землеволодінням латифундіального типу та дрібним господарством фермерів обов'язково завершиться перемогою останніх. Як слушно зауважив у 1923 році український економіст і професор Л.Н. Литошенко, селянсько-фермерське господарство, зрештою, «сожрало» поміщицьке [11, с. 43].

Заслуговує на увагу фахівців та всіх, хто цікавиться економічною історією Полтавського краю, інша монографія В.І. Василенка («Вжитки селянські по Полтавщині»), яка побачила світ у 1906 році, тобто після того, як під тиском революційного руху в країні 17 жовтня 1905 року імператор видав свій маніфест щодо розширення громадянських прав непривілейованих станів, включаючи таке право, як свобода слова та друку. У цій монографії її автор використав матеріали подвірних переписів населення Полтавської губернії 1882 і 1900 років, в організації та статистичному опрацюванні яких він брав безпосередню участь. Проаналізувавши відповідні цифрові показники двох вищезгаданих переписів, дослідник звернув увагу читача на вкрай несправедливий характер виробничих стосунків в аграрному секторі Полтавщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. Несправедливість, на його думку, полягала в тому, що 12 356 (2,7%) представників привілейованих станів мали в своєму розпорядженні понад мільйон десятин сільськогосподарських угідь, тоді як непривілейованих 440 573 (97,3%) – 2 498 753 десятин. Це, на думку В.І. Василенка, є лише одним аспектом несправедливості, тоді як другий полягає в тому, що близько 70% належних привілейованим станам угідь їх власниками не оброблялись, а здавались «в оренду, чи на поліття, або за відробітки» [2, с. 3]. Прямим

результатом несправедливості в розподілі землі між привілейованими та непривілейованими станами було те, що загалом по губернії, згідно з підрахунками В.І. Василенка, 52,7% сільських станів або зовсім не мали власної орної землі, або мали її не більше 3 десятин, тобто недостатньо для середньостатистичної селянської родини з 5,5 осіб обох статей [2, с. 5]. Як і в економічному огляді Кобеляцького повіту, так і в узагальнюючій праці по всій губернії автор не обмежився характеристикою лише землеволодіння, а звернувся до відповідних показників щодо ситуації з «тягловою худобою». Застосовуючи історико-порівняльний метод економічного аналізу, В.І. Василенко виявив тенденцію до зменшення протягом 1882–1900 років господарств без тягла на 1,6% та зростання питомої ваги тих господарств, які мали у своєму розпорядженні одного вола або коня, а також тих, у кого були 2 чи 3 голови «тягла» [2, с. 13]. Цей економічно обґрунтований факт заперечував марксистську тезу про закономірність «вимивання», або, як говорив ідеолог соціал-демократів В.І. Ленін, «розселяння» середньо забезпеченої верстви селянства в умовах ринкових відносин [10, с. 183].

В узагальнюючій праці про становище сільського господарства загалом та селянського зокрема В.І. Василенко з'ясував вплив Селянського поземельного банку на господарювання непривілейованих станів, для яких, власне, було створено у 1882 році цю іпотечну інституцію. На час написання своєї праці у «Статистическом ежегоднике Полтавского губернского земства» за 1904 рік вже було опубліковано відповідні показники щодо діяльності цього банку на Полтавщині. Статистика, яку навів у своїй монографії В.І. Василенко, переконливо доводить, що саме під безпосереднім впливом Селянського банку ринкові ціни на земельні угіддя за 1882–1900 роки зросли більш як удвічі [2, с. 22]. Своє негативне ставлення до ринку землі цей загально-визнаний знавець української лексики сформулював досить образно: «Щиру правду кажучи, Селянський та Дворянський банк – одне кодло, одним миром мазані, одним духом натхненні, керує ними одна рука, замишляє одна голова» [2, с. 26]. Реальну вигоду від Селянського банку, як зазначав В.І. Василенко, отримували одні лише «куркулі». Між іншим, саме у цього економіста й етнографа знаходимо етимологію поняття «куркуль». Цим терміном, як пише В.І. Василенко, з давніх-давен називали в колишній Гетьманщині

«переселенців-козаків та селян з чужих сіл, які оселялись хуторами на куплених панських землях». Він їх називає «зайдами» чи «приблудами», надаючи цим поняттям негативного відтінку [2, с. 24]. Праця згаданого автора докорінно відрізняється від сухих опусів усіх інших аналогічних публікацій не лише того часу, але й більш пізнього періоду, включаючи й наше сьогодення. Відмінність полягає в тому, що в ній автор час від часу використовував народні приказки чи прислів'я, які органічно вписувалися в канву дослідження, сприяючи кращому розумінню того, про що йдеться. Так, говорячи про перевагу міст над селом, В.І. Василенко пише, що в місті «хоч за полушку та поживеш душку, а на селі й за п'ятак та й сиди так»; «вареники Божі хваленими, усі їх хвалять, та не усі мають» (характеристика умов життя сільської бідноти). Крайню бідність частини мешканців села В.І. Василенко визначив так: «вони такі бідні, що землю міряють держакон, а худобу – ложкою»; харчуються ж селяни «часом з квасом, а порою з водою». Ось так говорив сільський люд про значення в господарстві тварин: «коли нема й овець, тоді й хазяїну кінець»; про наслідки скасування кріпосного права: «на волі плачу доволі» [2, с. 1, 20, 21]. Глибоко співчуваючи тим селянам та козакам, які з об'єктивних обставин або зовсім не мали власних угідь, або володіли незначними земельними ділянками, В.І. Василенко у 1906 році розробив бізнес-план організації зразкового малоземельного господарства. Про свій план він неодноразово говорив на засіданнях Полтавського сільськогосподарського товариства, реалізація якого передбачала створення подібного господарства як своєрідного дослідного поля, знайомство з успішним функціонуванням якого спонукало б до створення подібних господарств за відповідної фінансової допомоги департаменту землеробства та земства по всій губернії. Створення зразкового малоземельного господарства як своєрідного дослідного поля мало на меті боротьбу з малоземеллям шляхом підвищення врожайності селянських ланів легкодоступними способами. Зміст запропонованого В.І. Василенком бізнес-плану такого господарства полягав в такому: а) організувати для спільного ведення господарських робіт товариство з чотирьох осіб селян, які не мали власної орної землі; б) найняти в довгострокову оренду 16 десятин орної землі, тобто по 4 десятини на кожного члена товариства; в) у користування кожного товариша надати одного коня та плуга з правом у вільний час

від спільних робіт займатись перевозками, щоби кінь міг заробляти потрібний йому харч. Затрати на забезпечення необхідного для успішного господарювання обладнання В.І. Василенко подав у такому вигляді: оренда 16 десятин по 10 руб. за рік потребує 160 руб.; купівля 4 коней по 50 руб. за голову – 200 руб.; 4 хомути – 20 руб.; один залізний плуг – 27 руб.; один буккер для розпушування ґрунту – 30 руб.; 4 дерев'яні борони із залізними зубцями – 20 руб.; насіння на перший рік – 88 руб. 40 коп. За наявності 4 коней можна було б розраховувати на те, щоб удобрювати щорічно близько 2 десятин, тобто приблизно по 600 пудів на десятину. Для ефективного господарювання В.І. Василенко пропонував ввести восьмипільну сівозміну, тобто по 2 десятини в кожному полі. Передбачалась можливість сіяти коренеплоди, ярову пшеницю, ячмінь, просо, вику з вівсом (магар), овес. За середньої врожайності цих полів можна було, як вважав автор бізнес-плану, отримати прибуток у сумі 754 руб. З усього валового прибутку слід було виключити 341 руб. 76 коп., тобто витрати на компенсацію вартості насіння, орендну плату, погашення кредиту за купівлю інвентарю та деяких інших речей. Отже, залишок чистого прибутку складає 412 руб. 23 коп. Таким чином, кожен член товариства має всі можливості отримати від такого господарювання не менше 100 руб. на рік [3, с. 82]. Такий суб'єкт підприємницької діяльності за всіма основними параметрами нагадує відомі старшому поколінню колгоспи. Важко сказати, які б результати мала реалізація розробленого В.І. Василенком бізнес-плану функціонування запропонованого зразкового малоземельного господарства, якщо б він був реалізований на практиці. Фактом залишається лише те, що тричі на засіданнях Полтавського сільськогосподарського товариства плани цього захисника інтересів сільської бідноти були відхилені. Перший раз це сталось 26 січня 1886 року, коли В.І. Василенко пропонував на щойно організованому Полтавському дослідному полі створити «ферму для дрібного селянського господарства» [15, с. 270]. Другий раз подібне мало місце, коли В.І. Василенко оприлюднив свою пропозицію організувати на Полтавському дослідному полі зразкове селянське господарство, тоді як третій раз це сталось 29 жовтня 1897 року. У перших двох випадках зміст заперечень членів товариства зводився до того, що дослідне поле має на меті не навчання, а дослідження. «Зразкові господарства, – заявляли опоненти В.І. Васи-

ленка, – будуть вже наступним етапом реалізації у процесі сільськогосподарського виробництва того, що вже випробувано і визнано корисним» [17, с. 19]. Щодо аналогічної пропозиції 1897 року, коли вже йшлося не про використання для експерименту частини дослідного поля, а про створення зразкового малоземельного господарства деінде за межами Полтави, то слід, на думку більшості членів товариства, виходити з того, що це справа самих селян. «Це, – читаємо у відповідному журналі товариства, – буде явищем більш повчальним, ніж штучні господарства В.І. Василенка» [17, с. 207]. Основною причиною негативного ставлення більшості членів Полтавського сільськогосподарського товариства до вищезгаданих пропозицій економіста В.І. Василенка було те, що більшість членів товариства формувалася з представників поміщиків-латифундистів, які думали лише про свої власні інтереси, що нерідко, як і в цьому випадку, йшли в розріз із прагненнями сільської бідноти. Сказане підтверджується, зокрема, тим, що дворянсько-поміщицька більшість Полтавського сільськогосподарського товариства, усвідомлюючи авторитет у наукових колах В.І. Василенка, намагалась використати його економічні знання в інтересах саме цієї привілейованої частини тогочасного суспільства. Маємо на увазі пропозицію все того ж Полтавського товариства обстежити деякі поміщицькі маєтки задля підвищення в подальшому ефективності їх господарювання. Так, 11 січня 1887 року на засіданні товариства було заслухано результати обстеження В.І. Василенком Згурівського маєтку П.А. Кочубея, при якому функціонувала дослідна ферма. Вона мала на меті, як повідомляв автор обстеження у своєму звіті на черговому засіданні товариства, «виробити для нашої місцевості типи інтенсивної системи сільського господарства, випробувати економічну вигоду тієї чи іншої рослини, того чи іншого знаряддя праці та забезпечити акліматизацію виписаних із-за кордону відповідних сільськогосподарських культур» [15, с. 402]. Було встановлено, що організацію господарювання в цьому маєтку є всі підстави вважати такою, що відповідала основним вимогам тогочасної аграрної науки, чому сприяло також те, що при фермі функціонувало щойно створене сільськогосподарське училище [15, с. 402]. Збори товариства ухвалили визнати очевидні заслуги власника Згурівського маєтку П.А. Кочубея в правильній організації свого господарства й обрати цього великого землевласника «почесним членом

нашого Товариства» [15, с. 405]. Переконавшись на прикладі Згурівського маєтку в безсумнівній користі сільськогосподарської освіти, В.І. Василенко став невтомним пропагандистом цієї вкрай потрібної для економіки краю справи. На його думку, саме сільськогосподарська освіта суттєво сприятиме «справі сільськогосподарського прогресу» [16, с. 356]. Логічно, що ще до створення Полтавської школи садівництва і городництва В.І. Василенко всіляко пропагував ідею організації курсів для народних учителів по садівництву, тому не дивно, що коли на засіданні Товариства 23 лютого 1894 року обговорювалось це питання, то загальні збори Товариства саме В.І. Василенка разом з іншими шістьма членами обрали до складу комітету для облаштування таких курсів [17, с. 48].

Певну роль у пропаганді агротехнічних знань у середовищі сільських станів, 85% яких наприкінці XIX ст. не вміли читати і, відповідно, писати, В.І. Василенко надавав сільськогосподарським виставкам, які з 1879 року на Полтавщині стали регулярними як у губернському центрі, так і в повітових містах й навіть в окремих великих селах. Саме завдяки наполяганням В.І. Василенка з 1889 року на сільськогосподарських виставках стали неодмінними експонатами не лише продукція рослинництва й тваринництва, але й різноманітні кустарні вироби [16, с. 103]. Коли у 1893 році на одному із засідань Товариства постало питання про те, кого саме

передусім Товариство має підтримувати, поміщиків чи селян, він відповів однозначно: «Я стою за останніх» [16, с. 436]. В.І. Василенко рішуче відкидав тезу деяких поміщиків, які у своїх публікаціях намагались довести ідею «безперспективності» дрібних селянських господарств [15, с. 291]. Саме тверда позиція В.І. Василенка щодо захисту інтересів знедолених стала вирішальним фактором для Товариства рекомендувати 5 жовтня 1905 року свого члена-кореспондента В.І. Василенка до складу створюваної при Полтавському земстві аграрної комісії, яка мала на меті вироблення та подання на розгляд уряду С.Ю. Вітте конкретних пропозицій щодо шляхів розв'язання аграрного питання, яке надзвичайно актуалізувалось під час аграрних заворушень 1905 року [18, с. 296].

Висновки з цього дослідження. Аналіз основних економічних за своїм змістом праць В.І. Василенка дає підстави для визначення цього публіциста як непересічної в багатьох відношеннях особистості. Його багатогранна діяльність у вивченні соціально-економічного життя й діяльності мешканців Полтавського краю не лише як державного службовця, але й як активного громадського діяча, захисника упослідженої частини тогочасного суспільства, яким було селянство кінця XIX – початку XX ст., залишила нам у спадок цілу низку унікальних за своїм змістом праць з історії рідного краю, якими сьогодні мають можливість користуватись вдячні нащадки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Василенко В.І. Хозяйственно-экономический обзор Кобелякского уезда Полтавской губернии. Кобеляки : Тип. Б.И. Брагилевского, 1895. 139 с.
2. Василенко В.І. Вжитки селянські по Полтавщині. Санкт-Петербург : Типография училища глухонемых, 1905. 58 с.
3. Василенко В.І. Об организации образцового малоземельного хозяйства. *Журналы Константиноградского сельскохозяйственного общества*. 1907. Вып. XXXXXV. С. 77–86.
4. Василенко В.І. Метеорология и земледелие по украинским народным воззрениям с программой для собирания материалов. Изд-е Полтавского общества сельского хоз-ва. Полтава : Типо-литогр. М.Л. Старожицкого, 1902. 91 с.
5. Василенко В.І. Очерк хозяйства сельских сословий. Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии. Т. III : Миргородский уезд. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1884. С. 1–88.
6. Енциклопедія історії України. Т. 1 : А–В. Київ : Наукова думка, 2005. С. 441.
7. Енциклопедія українознавства. Т. 1. Перевидання в Україні. Львів, 1993. С. 212.
8. Имшенецкий Я. Памяти В.І. Василенка. *Хуторянин*. 1914. № 14–15. С. 445–446.
9. Куницький О.С. Василенко Віктор Іванович. *Радянська енциклопедія історії України* / відп. ред. А.Д. Скаба. Т. 1 : А–Д. Київ : гол. ред. УРЕ, 1959. С. 234.
10. Ленін В.І. Аграрне питання і «критики Маркса». Повне збір. тв. Т. 5. Київ : Політвидав України, 1969. С. 91–255.
11. Литошенко Л.Н. Эволюция и прогресс крестьянского хозяйства. Москва : Русский Книжник, 1923. 46 с.
12. Обзор сельского хозяйства в Полтавской губернии (по сообщениям корреспондентов) за 1913 год. Полтава : т-во Печатого Дела, 1914. 203 с.

13. Падалка Л.В. І. Василенко: некролог. Рада. 1914. 12 апреля (25 апреля).
14. Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 5 серпня 1878 року по 25 травня 1883 року) / уклад. В.А. Вергунов, Н.Ф. Гриценко, К.О. Черноколова, Н.М. Опара ; ННСГБ НААН ; за заг. ред. В.А. Вергунова. Вінниця : ФОП Корзун Д.Ю., 2015. Вип. 1. 356 с.
15. Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 15 липня 1883 року по 20 грудня 1887 року) / уклад. В.А. Вергунов, Н.Ф. Гриценко, К.О. Черноколова, Н.М. Опара ; ННСГБ НААН ; за заг. ред. В.А. Вергунова. Вінниця : ФОП Корзун Д.Ю., 2015. Вип. 2. Ч. 1. 492 с.
16. Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 24 січня 1888 року по 18 серпня 1893 року) / уклад. В.А. Вергунов, Н.Ф. Гриценко, К.О. Черноколова, Н.М. Опара ; ННСГБ НААН ; за заг. ред. В.А. Вергунова. Вінниця : ФОП Корзун Д.Ю., 2015. Вип. 2. Ч. 2. 464 с.
17. Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 3 листопада 1893 року по 7 березня 1901 року) / уклад. В.А. Вергунов, Н.Ф. Гриценко, Н.М. Опара ; ННСГБ НААН ; за заг. ред. В.А. Вергунова. Вінниця : ФОП Корзун Д.Ю., 2015. Вип. 3. Ч. 1. 418 с.
18. Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 14 березня 1901 року по 22 грудня 1910 року) / уклад. В.А. Вергунов, Н.Ф. Гриценко, Н.М. Опара ; ННСГБ НААН ; за заг. ред. В.А. Вергунова. Вінниця : ФОП Корзун Д.Ю., 2015. Вип. 3. Ч. 2. 418 с.
19. Ханко В.М. Наукова спадщина Віктора Василенка. *Архівний збірник на посвяту 90-річчя Полтавської вченої архівної комісії*. Полтава, 1993. С. 66–79.
20. Ханко В.М. Василенко Віктор Іванович. *Полтавіка / Полтавська енциклопедія*. Т. 9. Кн. 1 : А–Л. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2015. С. 179–180.

REFERENCES:

1. Vasilenko V.I. (1895) *Khozyaystvenno-ekonomicheskyy obzor Kobelyakskogo uezda Poltavskoy gubernii*. [Economic and economic review of Kobelyaksky district of Poltava province]. Cobelians: Type. B.I. Bragilevsky (in Ukrainian).
2. Vasilenko V.I. (1905) *Vzhytky seljans'ki po Poltavshhyni* [Uses of peasant in Poltava region]. SPB. : Printing house of the deaf-mute school.
3. Vasilenko V.I. (1907) *Ob organizatsii obraztsovogo malozemel'nogo khazyaystva* [On the organization of an exemplary small-scale property]. Magazines of the Constantinograd Agricultural Society. Constantinograd: Voronezh Iskovich's Impressionist, vol. XXXXXV, pp. 77–86.
4. Vasilenko V.I. (1902) *Meteorologija i zemledelie po ukrainskim narodnym vozzrenijam, s programmoj dlja sobiraniya materialov* [Meteorology and agriculture according to Ukrainian popular beliefs, with a program for collecting materials]. Poltava: Publishing house of the Poltava community of rural hos-va. Type-lithogr. ML Starozhitsky (in Ukrainian),
5. Vasilenko V.I. (1884) *Ocherk hozjajstva sel'skih soslovij* [Sketch of the rural economy] Compilation on economic statistics of the Poltava province. T. III : Mirgorodsky district. Poltava : Type. N. Pigurenko, pp. 1–88 (in Ukrainian),
6. Scientific thought (2005) *Encyklopedija istoriji Ukrajinny* [Encyclopedia of Ukrainian History], Kiev : Scientific thought, vol. 1, pp. 441.
7. Young life (1993) *Encyklopedija ukrajinoznavstva* [Encyclopedia of Ukrainian Studies]. Lviv : *Young life*, vol. 1, pp. 212.
8. Imsneneskiy Y. (1914) *Pamjati V.I. Vasilenka* [In memory of V.I. Vasilenko]. The farmer. no 14–15, pp. 445–446 (in Ukrainian).
9. Kynytskyy O.S. (1959) *Vasilenko Viktor Ivanovych* [Vasilenko Viktor Ivanovich]. Radjans'ka encyklopedija istorii Ukraïny. Kiev, vol. 1 (in Ukrainian).
10. Lenin V.I. (1969) *Agrarne pytannja i "krytyky Marksa"* [The agrarian question and "criticism of Marx"]. Kiev : Politoved Ukraine, vol. 5, pp. 91–255 (in Ukrainian).
11. Litoshenko L.N. (1923) *Jevoljucija i progress krest'janskogo hozjajstva* [Evolution and progress of the peasant economy]. Moscow : Russian Scribe (in Russian).
12. Printing Case (1914). *Obzor sel'skogo hozjajstva v Poltavskoj gubernii (po soobshhenijam korrespondentov) za 1913 god* [Survey of agriculture in Poltava province (according to correspondents) for 1913]. Poltava : *Printing Case*.
13. Padalka L. (1914) V.I. Vasilenko: nekrolog [V.I. Vasilenko: obituary]. *Council*. April 12th (April 25th).
14. Vergunov V.A., Gritsenko N.F., Chernokolova K.O., Opara N.M. (2015). *Poltav's'ke tovarystvo sil's'kogo gospodarstva (zhurnaly zasidan' z 5 serpnja 1878 r. po 25 travnja 1883 r.)* [Poltava Society of Agriculture (meeting logs from August 5, 1878 to May 25, 1883)]. Vinnitsa : FOP Korzun D.Yu., vol. 1.

15. Vergunov V.A., Gritsenko N.F., Chernokolova K.O., Opara N.M. (2015). *Poltavs'ke tovarystvo sil'skogo gospodarstva (zhurnaly zasidan' z 15 lypnja 1883 r. po 20 grudnja 1887 r.)* [Poltava Society of Agriculture (session logs from July 15, 1883 to December 20, 1887)]. Vinnitsa : FOP Korzun D.Yu., vol. 2.

16. Vergunov V.A., Gritsenko N.F., Chernokolova K.O., Opara N.M. (2015). *Poltavs'ke tovarystvo sil'skogo gospodarstva (zhurnaly zasidan' z 24 sichnja 1888 r. po 18 serpnja 1893 r.)* [Poltava society of agriculture (logs of meetings from 24 January 1888 – 18 August 1893 g)]. Vinnitsa : FOP Korzun D.Yu., vol. 2.

17. Vergunov V.A., Gritsenko N.F., Chernokolova K.O., Opara N.M. (2015). *Poltavs'ke tovarystvo sil'skogo gospodarstva (zhurnaly zasidan' z 3 lystopada 1893 r. po 7 bereznja 1901 r.)* [Poltava Society of Agriculture (session logs from November 3, 1893 to March 7, 1901)]. Vinnitsa : FOP Korzun D.Yu., vol. 3.

18. Vergunov V.A., Gritsenko N.F., Chernokolova K.O., Opara N.M. (2015). *Poltavs'ke tovarystvo sil'skogo gospodarstva (zhurnaly zasidan' z 14 bereznja 1901 r. po 22 grudnja 1910 r.)* [Poltava Society of Agriculture (session logs from March 14, 1901 to December 22, 1910)]. Vinnitsa : FOP Korzun D.Yu., vol. 3.

19. Hanko V.M. (1993). *Naukova spadshhyna Viktora Vasylenka* [The scientific heritage of Victor Vasilenko]. Archival collection dedicated to the 90th anniversary of the Poltava Academic Archival Commission. Poltava, pp. 66–79.

20. Hanko V.M. (2015). Vasilenko Viktor Ivanovych [Vasilenko Viktor Ivanovich]. *Poltavs'ka encyklopedija*. [Poltava Encyclopedia]. Poltava : ASMI LLC, vol. 9, pp. 179–180.